

ROMA HUKUKU'NDA LAESIO ENORMIS VE KARŞILAŞTIRMALI HUKUK AÇISINDAN GABİN

Arş. Gör. Mehmet ÜÇER*

I. GİRİŞ

Karşılıklı (iki tarafa borç yükleyen) sözleşmelerde, tarafların edimleri arasında tam bir oran olması beklenemez. Taraflardan her biri, bir mal veya hizmeti, mümkün olan en düşük bedelle elde etme eğilimi içindedir. Ancak, edimler arasında açık bir oransızlık bulunması durumunda, hukuk düzeninin buna müdahale edip etmeyeceği veya müdahale edecekse ne oranda müdahale edeceği, o ülkenin ekonomik sistemi ile yakından ilgilidir¹. Liberal sistemler, soruna sözleşme özgürlüğü çerçevesinde yaklaşır ve tarafların bu konudaki anlaşmalarına uyar². Oysa sosyal adaleti esas alan ve güçlüye karşı zayıfı korumayı ilke olarak benimseyen hukuk sistemleri, olaya seyirci ve ilgisiz kalmak yerine müdahale yolunu seçerler.

Peki hukuk düzeni, hangi koşullarda sözleşme özgürlüğüne bu sebeple müdahale edecektir ve bu müdahalenin kapsamı ne olacaktır? Bir başka soru da şudur: Farklı hukuk sistemleri bu gibi durumlarda aynı refleksi mi göstermektedir? Daha açık bir anlatımla, değişik hukuk sistemlerinin konuya ilişkin yaklaşım ve çözüm tarzları arasında bir yeknesaklık var mıdır?

Bazı modern hukuk sistemleri, karşılıklı sözleşmelerde, ivazlar arasındaki büyük orandaki eşitsizliğin, bir taraf için çok büyük dezavantajlar yaratması durumunda, zarar gören tarafın zararının giderilmesi yönünde imkânlar tanımaktadır³. Bu eşitsizliğin neden olduğu zararlar, İskoç

---

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Roma (Özel) Hukuku Bilim Dalı Araştırma Görevlisi

¹ **Schwarz, Andreas B. (Çev. Bülent Davran):** Borçlar Hukuku Dersleri, I. Cilt, İstanbul, 1948, s. 346.

² **Umur, Ziya:** Roma Hukuku Ders Notları, İstanbul, 1987, s. 358.

³ **Watson, Alan:** Roman Law&Comparative Law, University Georgia Press, Atina-Londra, 1991, s. 201.

Hukukunda *enorm lesion* olarak adlandırılmaktadır. İskoçlar tarafından kullanılan bu terim, Roma hukukunun *laesio enormis* teriminden türetilmiştir⁴. *Laesio enormis* terimi ise, Roma hukukçularının bir adlandırması olmayıp, Ortaçağ *commentator*'ları tarafından, *Iustinianus*'un *Codex*'ine dayanılarak türetilmiştir⁵.

Şuna işaret etmek gerekir ki, farklı hukuk sistemlerinin kullandığı terimler ve çözüm yollarında farklılıklar olması doğaldır ve mevcut durum da bu yöndedir. Hatta aşağıda açıklayacağımız üzere, aynı kaynaktan beslenen hukuk sistemlerinde dahi bu farklılıkları görmekteyiz; örneğin, Roma hukuku kökeninden gelen Fransız, Alman ve Türk-İsviçre borçlar hukuklarında bu farklılık görülmektedir. Bu bakımdan, sorunun doğru bir şekilde ortaya konulmasında, kaynaklara inmek zarureti vardır.

Doktrinde, gabin konusunun, Türk hukuku bakımından çok detaylı bir şekilde ele alındığı çalışmalar mevcuttur. Biz, daha ziyade, Roma hukuku ve karşılaştırmalı hukuku temel alan bir çalışma yapmayı amaçlamaktayız. Bu sebeple, gabin konusunda, Türk-İsviçre hukukunu ele aldığımız başlıkta, yapılmış olan bu çalışmaların tekrarı niteliğinde olabilecek detaylı bir inceleme yerine, konunun anlaşılmasına imkân verecek düzeyde açıklamalar yapmakla yetineceğiz.

II. ROMA HUKUKU'NDA LAESIO ENORMIS

Roma hukuku dışındaki eski hukuklarda, gabin konusuna, yalnızca iki hukuk sisteminde yer verildiğini görmekteyiz. Bunlar Çin ve Yahudi hukuk sistemidir. Çin kanunlarında, zor kullanmak suretiyle, kanundışı faiz almak amacıyla güç kullanılması veya karşı tarafın adil olmayan koşullarla alım veya satıma zorlanması cezalandırılmıştı. Buna karşılık, Yahudi hukuku, genel katılığının aksine, bu konuda oransızlığın 1/6'yı aşmaması durumunda, işleme müsaade etmekteydi⁶.

Roma hukuku, ilk dönemlerinde ve klasik dönemde liberal bir yaklaşım izlemiş ve karşılıklı sözleşmelerde taraflar arasında belirlenen semenin gerçek değere uyması gibi bir koşul aramamıştı. En ucuz fiyata mal ve hizmet satın almak veya en pahalı fiyata satmak, bütün sözleşmelerde görülebilen, insan davranışlarının doğal bir eğilimidir. Postklasik döneme gelinceye kadar, Roma hukukunda, bu eğilimin sınırsız olarak tanınması düşüncesi vardı⁷. Nitekim *Paulus*'a ait bir metinde, bu eğilim açıkça görülmektedir:

⁴ Watson, s. 201.

⁵ Thayer, J. B.: "Laesio Enormis", Kentucky Law Journal, (www.heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/kentlj25&size=2&collection=journals&id=331)'dan, s. 321.

⁶ Thayer, s. 321.

⁷ Schwarz, s. 346.

Paulus D. 19.2.22.3: “Daha yüksek kıymeti olan bir şeyi daha aşağı bir semen mukabilinde almak ve daha az kıymeti olan şeyi daha pahalıya satmak ve bu suretle birbirini aldatmak, satım sahasında tabiatıyla caiz olduğu gibi, bu hâl kiranın muhtelif neveleri sahasında da hukuka uygundur.”⁸

Oysa, Postklasik devirde, “devlet sosyalizmi” hakim olduğundan⁹, fiyatları kontrol etmek gereği duyulmuş ve tarafların iradesine yönelik bir sınırlama getirilmiştir¹⁰. İmparator *Diocletianus* zamanında, birçok mal ve hatta işçi ücretleri için resmi tarifeler getirilmişti. Bunun temel amacı, fiyat yükselmelerini ve paranın değer kaybını önlemektir¹¹.

Bu eğilim içinde *laesio enormis* denilen bir ilke oluşturulmuştu. Bu ilkenin oluşumu, özellikle satım sözleşmesinde alıcının borçlarını düzenleme konusunda karşılaşılan sorunlara dayanmaktadır¹². M.S. 285 ve 293 yıllarına ait iki emirname (*rescript*¹³), *laesio enormis* için tek kanıt olarak kabul edilmektedir. Bunlar:

C.4.44.2: “*Rem maioris pretii si tu vel pater tuus minoris pretii, distraxit, humanum est, ut vel pretium te restituente emptoribus fundum venditum recipias auctoritate intercedente iudicis, vel, si emptor elegerit, quod deest iusto pretio recipies. minus autem pretium esse videtur, si nec dimidia pars veri pretii soluta sit*”.

C.4.44.2: “Şayet sen veya baban, yüksek fiyatı olan bir şeyi düşük bir fiyatla satmışsan, alıcıya bedeli iade ettikten sonra, yargıcın müdahalesi yardımıyla, satmış olduğun çiftliği dava yoluyla geri almışsan veya alıcının seçimiyle semenin eksik olan kısmını almışsan bu adildir. Semen, eğer gerçek değerinin yarısı verilmemişse çok düşük farz edilir”.

C.4.44.8: “*Si voluntate tua fundum tuum filius tuus venumdedit, dolus ex calliditate atque insidiis emptoris argui debet vel metus mortis vel cruciatus corporis imminens detegi, ne habeatur rata venditio. hoc enim solum, quod paulo minori pretio fundum venumdatum significas, ad rescindendam emptionem invalidum est. quod videlicet si*

⁸ Schwarz, s. 347.

⁹ Umur, s. 358.

¹⁰ Umur, s. 358; Rado, Türkan: Roma Hukuku Dersleri-Borçlar Hukuku, İstanbul, 1982, s. 119; Tahiroğlu, Bülent: Roma Borçlar Hukuku, İstanbul, 2000, s. 164-165; Küçükgüngör, Erkan / Emiroğlu, Haluk: “Roma Hukukunda ve Bazı Çağdaş Hukuk Düzenlerinde Laesio Enormis”, A.Ü.H.F.D., Cilt: 53, Sayı: 51, 2004, s. 80.

¹¹ Umur, s. 358; Rado, s. 119; Tahiroğlu, s. 164.

¹² Küçükgüngör/Emiroğlu, s. 77.

¹³ *Rescriptum*, özel şahısların yazılı olarak sordukları hukuki sorunlara ilişkin sorulara, imparatorun verdiği ve kanun hükmünde cevaplardır; Umur, Ziya: Roma Hukuku Lügati, İstanbul, 1983, s. 186.

contractus emptionis atque venditionis cogitasses substantiam et quod emptor viliori comparandi, venditor cariori distrahendi votum gerentes ad hunc contractum accedant vixque post multas contentiones, paulatim venditore de eo quod petierat detrahente, emptore autem huic quod obtulerat addente, ad certum consentiant pretium, profecto perspiceres neque bonam fidem, quae emptionis atque venditionis conventionem tuetur, pati neque ullam rationem concedere rescindi propter hoc consensu finitum contractum vel statim vel post pretii quantitatis disceptationem: nisi minus dimidia iusti pretii, quod fuerat tempore venditionis, datum est, electione iam emptori praestita servanda”.

C.4.44.8: “Eğer oğlun senin talimatınla senin çiftliğini satarsa, satışın geçerli olarak kabul edilmemesi için, alıcının desise ve kurnazlığından olan hileyi veya ölüm korkusu veya vücudundaki yakın bir işkenceyi ispat etmesi gerekir. Sadece çiftliğin çok düşük bir semenle satılmış olduğunu göstermen, satımın iptaline yetmez. Açıkça, alım ve satım sözleşmesinin özünü düşünürsen, alıcının daha ucuza almak, satıcının daha pahalıya satmak umudu ile hareket ederek ve çok az bir tartışmayla satıcının çok az bir fiyat azaltmasıyla ve alıcının onun talep ettiğine biraz ilavesiyle semen konusunda anlaşmış oldukları görülür; daha sonra gerçekten göreceksin ki, ne alım satım anlaşmasında korunan iyiniyetin ne de herhangi bir nedenin semen üzerinde sıkı pazarlıklardan sonra üzerinde anlaşılan sözleşmenin kesinlikle iptal edilemeyecektir; meğerki alıcıya önceden seçim hakkı verildiğinde, semenin satım sırasında yarından daha az olduğu görülsün.”¹⁴

Bu iki metin, tarih olarak çok yakın olduğu, hemen hemen aynı şeyleri ifade ettiği ve başkaca meşru bir kanıt da bulunmadığı için, *laesio enormis*'in tarihsel gelişimine ait tam ve kesin bir sonuca ulaşmak imkânı bulunmamaktadır. Belki en fazla söylenebilecek şey, bu metinlerle *Digesta* metinleri arasındaki aykırılıkların ne olduğudur. Klasik hukukçuların konuya yaklaşımına ilişkin bir şey de bilinmemektedir. Bu emirnamelerin bir *interpolatio*¹⁵ olduğu ve *Iustinianus* dönemine ait olduğu iddia edildiğinden beri, sorun daha karmaşık hale gelmiştir¹⁶. *Iustinianus*'un derlemesi içinde çok küçük bir yer işgal etmesine rağmen, bu iki emirnamenin, sonsuz tartışmaların odağı olduğu ifade edilmiştir¹⁷.

¹⁴ Her iki emirname metni **Watson**, s. 202'deki İngilizce metinden çevrilmiştir.

¹⁵ *Iustinianus*'un emriyle, *Corpus Iuris Civilis*'i derleyen hukukçuların, klasik hukukçulardan parçalar halinde aldıkları metinler ve imparator emirnamelerini zamanın koşullarına uydurmak ve uygulamasını temin etmek için yaptıkları değişikliklerdir; **Umur**, Lügat, s. 95.

¹⁶ **Watson**, s. 202-203.

¹⁷ **Thayer**, s. 322.

Bu emirnamelerin *interpolatio* olduğu¹⁸ ve olmadığı yönünde çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. *Interpolatio* lehinde olan görüşleri şu şekilde özetlemek mümkündür: Her şeyden önce, bu metinler, şayet sonradan bir değişikliğe maruz kalmamışsa açıklanamaz. Örneğin, C.4.44.2’de satıcı ilkin “sen ve baban” demesine rağmen, fiil sadece babaya ilişkindir. Fakat sonradan satıcı, “sen” demekte ve başlangıçta çoğuldan bahsedildiği halde, sonradan tekile inmektedir. Yine aynı şekilde, önce “bir şey”in satışından söz edildiği halde, sonradan “bir çiftlik” denmektedir. C. 4.44.8’de başvurulmuş “alıcıya önceden seçim hakkı verildiğinde” ifadesinin, tek başına emirnamede söylenmesi anlamsızdır. C. 4.44.2’deki kuralın özü de *Diocletianus* dönemi esas alınca şüphe oluşturmaktadır. Eğer satıcı baba idiyse, babanın hayatta olduğu zaman başlanmamış bir davaya nasıl getirildiği açık değildir. *Interpolatio* olduğuna ilişkin ikinci argüman ise, varlığı çok iyi bilinen *Codex Theodosianus*’ta, *laesio enormis* kurumunun bilinmiyor oluşudur¹⁹.

Interpolatio’nun varlığını reddeden görüşün temel argümanlarını ise, şöyle özetlemek mümkündür: İlk, özellikle C.4.44.2’de değişiklik olmadığını ifade etmek güç olsa da, bu değişikliklerin öze ilişkin olduğunu ifade etmekte güçlük vardır. Örneğin, çocuğun dava hakkına ilişkin bir şüphe, *laesio enormis*’in varlığını da tek başına şüpheli hale getirmez ve söz konusu şüphe genişletilemez. İkinci olarak, *Diocletianus*, ekonomik krizin bulunduğu bir dönemde hüküm sürmüş ve bu krizle, hukuk yoluyla mücadele etmiştir. Geniş bir mal ve hizmet alanında, azami fiyata ilişkin, M.S. 301 yılına ait ünlü beyannamesi, bu alanda ilk örnekti ve başarısızlığa uğramıştı. Onun "*laesio enormis*"e ilişkin başarısızlığa uğramış ve halefleri tarafından göz ardı edilmiş ilkeleri, *Iustinianus* tarafından ihya edilmiş olamaz mı? Üçüncü olarak, eğer *Iustinianus* bu önemli yeniliği getiren kişi ise, bunu kendi *Constitutio*’sunda yayımlardı. Hukuka ilişkin bu katkısını gizlemesinin hiçbir nedeni olamaz²⁰.

Ağırlıklı görüş, bu emirnamelerin ve ilkelerin *Iustinianus* zamanına ait olduğu ve *interpolatio* olduğu şeklinde ise de²¹, yine de bu emirnamelerin *Diocletianus* veya *Iustinianus* zamanına ait olduğuna ilişkin kesin bir kanıt olarak da ortaya konulamayacağı doğrudur²².

İlkelerin kaynağına ilişkin, ortada bir bilgi eksikliği vardır. Bu bakımdan da, kısır bir döngü içinde bulunduğu düşünülebilir; zira nedenler bilinmiyorsa, onun alanı da belirlenemez. Eğer alan bilinmiyorsa nedenleri

¹⁸ Umur, s. 359; Tahiroğlu, s. 165.

¹⁹ Watson, s. 203; Thayer, s. 326.

²⁰ Watson, s. 203.

²¹ Thayer, s. 322; Umur, s. 359; Tahiroğlu, s. 165.

²² Watson, s. 203.

de keşfedilemez. Fakat gerçekte, bu bilgi eksikliği, bir yönüyle de faydalı olmuştur. Bu sayede, çok farklı tartışmalar olmuş ve kimi zaman geniş, kimi zaman da dar yorumlar yapılmıştır. Bunlar hukukun gelişimine katkı sağlamıştır. Örneğin Hugo Grotius, soyut ahlak temelli yaklaşımlar sergilemesine karşın; Jacques Cujas ekonomik ihtiyaç ile ilgili yorumlar yapmıştır.²³ Zaten, genel olarak gözlemlenen husus, gerek tartışmaların, gerekse çözüm önerilerinin ilgililerin sosyal ve politik görüşlerindeki farklılığı yansıtmış olduğudur. Bu konudaki son eğilimler, *Iustinianus*'un emirnamelerde *interpolatio* yaptığı şeklindedir; zira yapılan tüm incelemeler şu gerçeğe işaret etmektedir: *Diocletianus*, bu gibi işlemlerin iptaline izin vermişti; fakat *Iustinianus*, bunun için gerekli olan koşulları ve kapsamı değiştirmişti²⁴.

Bütün bu tartışmaları bir yana bırakarak, sonuçta *laesio enormis*'in 16 ve 17. yüzyıllarda, sözleşmeler hukuku teorisinin köşe taşı olan sözleşme özgürlüğü ile birbirine zıt olduğunu görmekteyiz²⁵. THOMAS, sözleşme özgürlüğü gibi, *laesio enormis*'in de ideolojik bir yönü olduğunu ifade etmektedir. Özgürlüğün ve serbestliğin hukuk ilkelerinin temel değeri olduğuna ilişkin koşullandırmalar sebebiyle, hukukçu nesillerinin uzunca bir dönem, *laesio enormis*'i kabul edilemez bir hata olarak gördüklerini, fakat bu hukukçuların sözleşme özgürlüğünün 1770-1870 yılları arasındaki endüstriyel kapitalizm ile siyam ikizleri gibi olduğu konusunda bilgilendirilmemiş olmasından kaynaklandığını ifade etmektedir²⁶.

Şunu da önemle belirtmek gerekir ki, *laesio enormis* kurumu, sözleşmenin yapıldığı sırada var olan koşullar dikkate alındığında uygulama alanı bulur. Yoksa sözleşmede, karşılıklı edimler belirlendikten sonra ortaya çıkan ve edimlerden birinin aşırı oranda değer kazanması veya yitirmesi durumunda; artık *laesio enormis* değil, *clausula rebuc sic stantibus* veya dürüstlük kuralı uygulama alanı bulur²⁷.

III. BAZI ÇAĞDAŞ HUKUK DÜZENLERİNDE GABİN

Yukarıda işaret ettiğimiz üzere, modern Fransız, Alman ve Türk-İsviçre hukukları Roma hukukunun etkileri ile şekillenmişlerdir. Buna rağmen, özellikle gabin konusunda, saydığımız bu hukuk sistemleri arasında farklılıklar mevcuttur.

²³ Watson, s. 206.

²⁴ Thayer, s. 322, 325.

²⁵ Thomas, Ph. J.: "Alternative Paradigm for Roman Law", www.ulg.ac.be/vinitor/rida/rida98/THOMAS.pdf adresinden.

²⁶ Thomas, a.g.m.

²⁷ Küçükgünger/Emiroğlu, s. 78.

A. FRANSIZ HUKUKUNDA GABİN

1804 tarihli Fransız Medeni Kanununun 1674. maddesi "*laesio enormis*" için oldukça dar bir kapsam sunmaktadır. Buna göre, eğer bir satıcı, taşınmaz satışından 7/12'den daha fazla bir oranda zarar görmüşse, satış işleminin iptalini isteyebilir. Hatta satıcı, bu sözleşmede bu hakkından feragat etse veya fazla olan değeri bağışladığını belirtse de durum budur²⁸. Sözleşmenin iptali için şu dört koşulun bir arada bulunması gerekir: a) Sözleşme, bir satım sözleşmesi olmalı, b) satım, taşınmaz satımı olmalı, c) zarar gören taraf satıcı olmalı ve d) zarar sabit bir oran, yani 7/12'den fazla olmalıdır²⁹. Dikkat edileceği üzere, maddede alıcının sömürülmesi durumunda bir öneri ve çözüm getirilmemektedir.

Fransız Hukukunda benzer bir düzenleme, mirasın taksimi sözleşmesinde karşımıza çıkmaktadır. Konuyla ilgili 887. madde hükmüne göre, mirasçılardan biri, miras taksim sözleşmesinde, kendisine düşen miras payının 1/4'ü oranında eksik alması halinde, sözleşmenin feshedilmesini talep edebilir³⁰.

Ancak, bu noktada şu ayrımı belirtmeliyiz ki, yaş küçüklüğü durumunda, daha doğru bir ifadeyle, ergin olmayan kişilerle yapılan hukuki işlemlerde, ergin olmayan kişi gabine maruz kalmışsa, mutlak olarak korunur. Hâlbuki ergin kişilerin gabine maruz kalması durumunda, sadece yukarıda ifade edilen sınırlı durumlarda himaye edileceklerdir³¹.

Görüldüğü üzere, Fransız hukukunda gabin, bütün sözleşmelere uygulanabilen genel bir kural değil; kanunun öngördüğü alanlarda uygulama alanı bulabilen sınırlı bir kurum olarak kalmıştır³².

B. ALMAN HUKUKUNDA GABİN

1900 tarihli Alman BGB m. 138 konuyu daha farklı bir şekilde düzenlemiştir. Buna göre, ahlaka aykırı olan hukuki işlemler hükümsüzdür. Ayrıca, bir şahsın, ihtiyaç durumundan (müzayaka), deneyimsizliğini, düşüncesizliğini sömürmek suretiyle ve yapılan işlemler arasında açık bir oransızlık varsa ve diğer taraf bundan menfaat elde etmişse, sözleşme hükümsüzdü.³³

²⁸ Schwarz, s. 348; Buz, Vedat: "Gabin Halinde Edimler Arasındaki Aşırı Oransızlığın Giderilerek Sözleşmenin Ayakta Tutulması", Batider, Yıl:1998, s. 58; Watson, s. 201.

²⁹ Watson, s. 201.

³⁰ Ayık, İsmail Hakrı: "Gabinin Mahiyeti ve Unsurları", Adalet Dergisi, Yıl:1952, Sayı: 43, s. 243; Buz: s. 58, dipnot 19.

³¹ Ayık, s. 243.

³² Küçükgüngör/Emiroğlu, s. 84.

³³ Watson, s. 201.

Burada zarara uğrayan taraf için a) her türlü hukuki işlemler için, b) adaletsizlik için tam bir oran gerekmemesine rağmen, işlemde açık/aşikâr bir oransızlığın olduğu durumlarda, fakat c) avantaj sağlayan tarafından bir aldatma veya sömürme olduğu zaman, dava hakkı mevcuttur³⁴.

Türk-İsviçre hukukundan farklı olarak gabinin varlığı halinde, sözleşme iptal edilebilir olmayıp, mutlak hükümsüzlük yaptırımına bağlanmıştır³⁵.

C. AVUSTURYA HUKUKUNDA GABİN

Fransız hukukuna nazaran ve Alman hukukunun aksine, "*laesio enormis*" konusunda Avusturya hukuku, Roma hukukunun etkisinde daha çok kalmıştır³⁶. Avusturya Medeni Kanununun 934. paragrafına göre, karşılıklı sözleşmelerde, taraflardan birinin diğer tarafa verdiği yarısından azını alması durumunda, az alan taraf sözleşmeyi sona erdirmek suretiyle eski hale iade talep edebilmekteydi. Sözleşmenin bu şekilde sona ermesi, hukukumuzdan farklı olarak, yenilik doğurucu bir hakkın kullanılması ile değil, mahkeme kararı üzerine gerçekleşebilir. Edimler arasındaki oransızlık sebebiyle menfaat elde eden taraf, aradaki farkı ödemek suretiyle sözleşmenin feshini önleyebilirdi.³⁷ Gabinin varlığı için, edimler arasında "yarıdan az olma" şartı yeterli olup, diğer tarafın "özel durumundan yararlanma" şartı aranmamaktadır³⁸.

D. İNGİLİZ HUKUKUNDA GABİN

İngiliz Hukuku bakımından gabin, Kıta Avrupa'sı sistemlerinde tanımlanan gabinden daha farklıdır. Bu hukuk sisteminde, gabine tam olarak karşılık gelmeyen, "*undue influence*" kavramı kullanılmaktadır. Bu kavramın ifade ettiği husus, bizim anladığımız anlamda gabin ile tam olarak

³⁴ **Watson**, s. 201; aynı kaynaktan beslenen bu iki hukuk sistemindeki bu farklı yaklaşımlara ilişkin olarak WATSON, şu soruları sormaktadır: "Taşınmaz satıcılarını korumayı ve zararın sabit bir oran olmasını gerektiren bir talep Fransız ruhunda derin bir şekilde kökleşmiş miydi? Burada meşhur Fransız köylüsüne ait taşınmaz hırsı ile Fransız kesinlik sevgisinin bir yansıması mı vardır? Bunun aksine, Alman kuralı, adalete felsefi bir yaklaşımın genellemesini gösteren, kötü bir davranışa cevap ve çare olarak romantik bir bağ mı kurmaktadır? Veya ekonomik terimler arasındaki farkı mı görmekteyiz? 1804 Fransa'sının hâla bir tarım toplumu; 1900 Almanya'sının endüstriyel ve ticarî gücünün bir hamlesini mi? Eğer öyleyse, her iki kanunun koşullarındaki değişimlerin gerçeği nedir? ...Hepimizin bildiği üzere, genelde Roma Hukuku, Alman ve Fransız modern hukuklarının şekillenmesine önemli bir etkiye bulunmuştur. İki kanunda verilen farklı hükümler, bir hukuk veya ikisi için, yerel koşullar veya ulusal gelenek hukukları veya ulusal hislerin Roma hukukuna olan bağlılığı bir kenara koyduğunu mu farz etmeliyiz?"; WATSON, bu son soruya kısaca hayır demektedir. Diğer sorulara da aslında ilginç bir yöntemle, cevabını da yine soru tarzında vermiştir (**Watson**, s. 201-202).

³⁵ **Küçükgüngör/Emiroğlu**, s. 85.

³⁶ **Küçükgüngör/Emiroğlu**, s. 83.

³⁷ **Buz**, s. 57.

³⁸ **Küçükgüngör/Emiroğlu**, s. 83.

örtüşmemektedir. Nitekim ANSON, konuya ilişkin incelemesinde, bu kavramı ikrah (*duress*) ile aynı başlık altında incelemiştir³⁹. “Undue” kavramı “haksız/yersiz/aşırı”lık, “influence” ise, “nüfuz/etki” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, bu kavramın “haksız nüfuz kullanımı” olarak dilimize çevrilmesi mümkündür.

İngiliz Hukukunda “undue influence” kavramı, ikrah olmaksızın, ahlak dışı (*improper*) bir baskı altında yapılan sözleşmelerden kurtulmayı sağlayan *equitable* bir doktrini ifade eder. Mahkemeler, haksız bir menfaat elde etme amacıyla, bir tarafın sömürüldüğü veya suiistimal edildiği durumlarda hadiseye müdahale edebileceklerdir. Bu yaklaşımın temelinde, kamu düzeni kapsamında, sözleşmelerde hakkaniyet unsurunun korunmasına verilen önem vardır⁴⁰.

Haksız nüfuz kullanımı iki kategoride ele alınmaktadır: Birinci kategoride “gerçek haksız nüfuz kullanımı” (*actual undue influence*), diğesinde ise, “farazî haksız nüfuz kullanımı” (*presumed undue influence*) vardır. Gerçek haksız nüfuz kullanımında, bir tarafın diğer tarafa uyguladığı gerçek bir nüfuz söz konusu iken; farazî haksız nüfuz kullanımında ise, taraflar arasındaki inanç ve güven ilişkisinden kaynaklanan haksız nüfuz kullanımı ifade edilmektedir.⁴¹

Gerçek haksız nüfuz kullanımı davalarında iddia şudur: Davacının zararına gerçek bir nüfuz kullanımı sebep olmuş ve sözleşmeyi kabul etmesi için gerçek bir nüfuz kullanımı söz konusu olmuştur. Nitekim 1993 yılında, Lordlar Kamarası *CIBC Mortgages plc v Pitt* davasını böyle bir dava olarak ele almıştı. Bu davada, davalı hisse senetleri için aldığı ödünç paraya teminat olmak üzere, hiç istemediği halde, ailesine ait evi ipotek ettirmek zorunda bırakılmıştı. Bunu temin için, devamlı bir baskı kampanyası yapılmış ve iradesi hilâfına ikna edilmişti. Bu konuda önemli bir dava, 1985 tarihli *National Westminster Bank plc v Morgan* davasıdır. Bu dava ile ilgili kararda, açık bir zararın varlığı şart olarak koşulmuştur. Daha önemlisi, gerçek haksız nüfuz kullanımı davalarının da bir çeşit hile olduğu ve diğer hileye maruz kalanlar gibi sözleşme ile bağlı kalmayacakları kabul edildi. Bu kategoriye giren davalarda davacı, sözleşmeden kaynaklanan herhangi bir özel ilişkiyi yada bariz bir zarara uğradığını ispat zorunda değil, fakat özgür iradesinin bir başkası tarafından baskılandığını ispat etmelidir⁴².

Farazî haksız nüfuz kullanımı davaları kendi içinde iki gruba ayrılır:

a) *Daima Bir Karine Doğuran İlişkiler*: Hukukun özel olarak ele

³⁹ Anson, Sir William R.: Principles of the English Law of Contract, London, 1964, s. 243 vd.

⁴⁰ Downess, Antony T.: A Textbook on Contract, London, 1995, s. 178.

⁴¹ Downess, s. 179.

⁴² Downess, s. 179.

aldığı öyle ilişkiler vardır ki, bunlar her zaman inanç ve güven unsurunu içerirler ve bu sebeple haksız nüfuz kullanımı konusunda, daima bir karine bunlar için geçerlidir. Örneğin, avukat ve müvekkil, doktor ve hasta, anne-baba ve çocuk arasındaki ilişkiler böyledir. Fakat karı ve koca arasında, böyle bir karinenin varlığı kabul edilmemiştir.

b) *Fiilî (De Facto) Güven ve İnanç İlişkileri:*

Burada, davacının doğrudan haksız nüfuz kullanımı karinesine dayanma imkânı mevcut değilse de, davalı ile aralarındaki ilişkinin, bir güven ve inanç ilişkisi olduğunu gösterme imkânı vardır. Banka ile müşterisi arasındaki ilişki, bu tür ilişkiye örnektir⁴³.

Eşler arasındaki ilişkinin bu kapsamda mütalaa edilmesi yeni bir yaklaşımdır. Özellikle kadının, tüm finansal konularda eşine itimat ettiği ve onun önerileri doğrultusunda hareket ettiği davalarda, davacının gerçek haksız nüfuz kullanımı davalarındaki gibi bir ispat yükü olmaksızın, güven ve inanç ilişkisini kanıtlaması yeterli sayılacaktır⁴⁴.

Lord Dennig, 1975 yılında bir temyiz incelemesi esnasında, haksız nüfuz kullanımının bağımsız bir doktrin olarak değil, taraflar arasında eşit olmayan sözleşme gücünün suiistimali olan ve kapsamlı bir hakkaniyet yetkisinin bir parçası olduğu şeklinde bir yaklaşım sergilemişti. Fakat onun bu yaklaşımı, temyiz mahkemesi üyelerinin çoğunluğunun muhalefeti ile karşılaşmış ve mevcut dava, geleneksel yaklaşım çerçevesinde karara bağlanmıştı. Bu yaklaşım önemlidir. Zira Lord Dennig'in bu yaklaşımı, haksız nüfuz kullanımına ilişkin geleneksel yaklaşımın kapsamı genişletmeye yöneliktir⁴⁵.

Bu konuda son olarak şuna işaret edelim ki, İngiliz Hukukunda, haksız nüfuz kullanımının söz konusu olduğu sözleşmelerde, sözleşme kendiliğinden batıl olmayıp, iptal edilebilir bir karakterdedir⁴⁶. Bir başka

⁴³ Banka ile müşterisi arasında böyle bir ilişkinin olduğu durumda, davacının bariz bir zarara uğraması durumunda ispat yükü haksızlık yaptığı iddia edilen tarafa geçer. Yani bir bakıma ispat yükü yer değiştirir. Bu durumda davalı (banka), muhtemelen davacının sözleşme ilişkisine girmeden önce serbestçe tavsiye aldığını ve şartlardan haberdar edildiğini ispat edecektir. Banka ile müşterisi arasındaki ilişkinin güven ilişkisi değil de, alâde bir ticaret ilişkisi olduğu durumlarda bile banka, müşterisine doğru bilgi veya tavsiye vermelidir. Aksi takdirde bu onun sorumluluğunu gerektirecektir. *Cornish v Midland Bank Ltd*, 1985, 3 All ER 513 davası, **Downess**, s. 180.

⁴⁴ *Barclays Bank plc v O'Brien*, 1993, 4 All ER 417, 424. Hatta bu alanın daha da genişletilerek, aralarında evlilik bağı olmasa bile, duygusal ilişki bulunun kişiler arasında fiili bir güven ve inanç ilişkisinin olabileceği kabul edilmiştir. *Massey v Midland Bank plc*, 1995, 1 All ER 929 davası; bkz. **Downess**, s. 181.

⁴⁵ *Lloyd Bank Ltd v Bundy*, 1975, QB 326 davası; bkz. **Downess**, s. 181-182.

⁴⁶ **Downess**, s. 182.

anlatımla, zarara uğrayan taraf, sözleşmenin iptalini dava etmelidir. Dikkat edileceği üzere, Hukukumuzda geçerli olan yenilik doğurucu bir hakkın kullanımı da bu sonucu yaratmaya elverişli değildir. Sözleşmenin iptali için mutlaka dava açılması yoluna gidilmelidir.

E. MEKSİKA HUKUKUNDA GABİN

Meksika Medeni Kanununda gabin, hemen hemen Kıta Avrupa'sındaki düzenlemelere paraleldir. Bu kanundaki düzenlemeye göre: "Bir şahıs, diğer tarafın aşırı yoksulluğundan veya tecrübesizliğinden veya aşırı bilgisizliğinden yararlanmak suretiyle, aşırı bir menfaat elde etmişse, tarafların borçları (edimleri) arasında aşırı bir oransızlık mevcut ise, zarara uğrayan tarafın sözleşmeyi iptal etme hakkı vardır. Eğer bu mümkün olmazsa, borcundan adil bir indirim yapılmasını isteyebilir."⁴⁷

F. ULUSLARARASI TİCARİ SÖZLEŞMELERE İLİŞKİN UNIDROIT PRENSİPLERİ VE UNIFORM COMMERCIAL CODE HÜKÜMLERİNDE GABİN

Gabin konusuna, "Uluslararası Ticari Sözleşmelere İlişkin Unidroit Prensipleri"nin 3.10. maddesinde (article 3.10) de yer verilmiştir:

"1) Bir taraf, eğer sözleşmede veya sözleşmenin bir şartında, sözleşme sonuçlandığı zaman, sözleşme veya şartı diğer taraf için aşırı bir menfaat sağlıyorsa, bundan kaçınabilir. Bunun göz önünde tutulabilmesi için, şu diğer faktörlerin bulunması gerekir:

a) Diğer taraf, ilk tarafın bağımlı olmasından, ekonomik zaruretinden veya acil ihtiyaçlarından veya basiretsizliğinden, bilgisizliğinden, pazarlık etme yeteneğinin eksikliğinden haksız bir yarar elde etmesi; ve

b) sözleşmenin niteliği ve amacı

2) Mahkeme, (sözleşmeden) kaçınmaya hakkı olan tarafın talebi üzerine, adil bir anlaşmanın makul ticarî standartlarına uyumlu olması için, sözleşme veya şartını uyarlayabilir.

3) Mahkeme, aynı zamanda, sözleşmeden kaçınmaya hakkı olan tarafın kaçınma bildiriminde bulunması üzerine, diğer tarafın böyle bir bildirim aldıktan hemen sonra ve diğer tarafın buna güvenerek davranmasından önce diğer tarafı bilgilendirmesi şartıyla, sözleşmeyi veya şartını da uyarlayabilir. Madde 3.13(2) hükümleri buna dayanarak uygulanır."

ABD hukukunda, anılan prensip hükümlerine en çok benzeyen hükümler Uniform Commercial Code'un 2-302 kısmındaki düzenlemelerdir. Bu düzenlemeler, genel olarak, mahkemeleri, sözleşme veya şartlarının

⁴⁷ **Linzer, Peter:** "Validity Under Chapter 3 of the Unidroit Principles of International Commercial Contracts", www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/Linzer.html adresinden.

fahiş/vicdansız (*unconscionable*) olması durumunda, sözleşmenin veya ilgili şartının uygulanmasını iptale yetkili kılmaktadır. Fakat bu hükümler, çok etkili olmasına rağmen, sadece semene ilişkin eşitsizliklerde ve tüketici davalarında uygulanmıştır.⁴⁸

Uniform Commercial Code'un aksine, pozitif bir hukuk olmayan ve fakat özel bir organizasyonun hukuku geliştirme yönündeki çabası olan Restatement (2.) da benzer hükümler içermektedir. Unidroit prensipleri ile sözleşme Restatement'leri arasında açık bir paralellik vardır.⁴⁹

Yukarıda da işaret edildiği üzere, sözleşme özgürlüğü ve buna müdahale edilmesi o ülkenin ekonomik sistemiyle ve ideolojisi ile yakından ilgilidir. Nitekim LINZER, Unidroit prensiplerinin, “bağımlılık”, “ekonomik zaruret”, “acil ihtiyaçlar”, “basiretsizlik” ve “tecrübesizlik” gibi kavramlarının genişliği ve belirsizliği sebebiyle, özellikle gelişmekte olan ülkelerin şirketlerine, sözleşmenin onlar için kârlı olmadığı durumlarda başvurabilecekleri bir yol olması ve yine bu belirsiz ve geniş kavramların hukuk davalarına davetiye çıkaracak mahiyette olduğunu ileri sürmektedir. Muhafazakâr Amerikan ticaret hukukçularının bu kurallardan kaygı duyduklarını da ifade etmektedir⁵⁰. Bundan da anlaşılacağı üzere, ilkelere bakış, bakan tarafın konum ve ideolojisi ile yakından ilgilidir. Muhafazakâr ABD hukukçularının ilkelere bu yaklaşımına karşılık, gelişmekte olan ülkelerin hukukçuları ise, muhtemelen sözleşme adaletinin garantisi gözüyle bakacaklardır.

G. TÜRK-İSVİÇRE HUKUKUNDA GABİN

Gabin, iki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde, edimler arasında açık bir oransızlık var ise ve bu, zarara uğrayan tarafın ekonomik sıkıntısından veya irade zayıflığından⁵¹ yahut tecrübesizliğinden yararlanmak suretiyle elde edilmesidir.

Bu tanımdan yola çıkarak, gabinin unsurlarını belirlemek mümkündür:

1. GABİNİN UNSURLARI

Gabinden söz edebilmek için genellikle, biri edimler arasındaki açık oransızlığı ifade eden objektif, diğeri kanundaki ifadesiyle, müzayaka, hiffet ve tecrübesizlikten yararlanmayı ifade eden subjektif iki unsurun varlığının gerekliliğine işaret edilmektedir. Buna karşılık, SAYMEN, unsurlara ilişkin böyle bir tasnifin yanlış olacağını; zira “yararlanma”nın gabine maruz kalan kişinin subjektif bir yönü olmadığını ve ayrı bir unsur şeklinde

⁴⁸ Linzer, a.g.m.

⁴⁹ Linzer, a.g.m.

⁵⁰ Linzer, a.g.m.

⁵¹ Tekinay, Selahattin Sulhi / Akman, Sermet / Burcuoğlu, Halûk / Altop, Atillâ: Borçlar Hukuku Genel Hükümler, İstanbul, 1993, s. 462-463.

değerlendirilmesi gereğine işaret etmektedir⁵². Oysa, ELBİR'in de işaret ettiği üzere, “yararlanma” tek başına unsur olarak bir anlam ifade etmeyeceği gibi, objektif ve sübjektif unsur arasında bulunması gereken illiyet bağına zayıflatma tehlikesini barındırdığından, iki unsur şeklindeki bir inceleme daha yerinde olacaktır⁵³.

Objektif ve sübjektif unsurun birlikte bulunması gerekir. Örneğin, edimler arasında açık bir oransızlığın varlığına karşılık; bu oransızlık, zarara uğrayan tarafın “müzayaka”sından, “hiffet”inden veya “tecrübesiz”liğinden yararlanmak suretiyle oluşturulmamış ise, gabinden bahsedilemez.

a. Objektif Unsur: Edimler Arasında Açık Oransızlık

Yukarıda da izah ettiğimiz üzere, edimler arasındaki açık oransızlığı ifade eden objektif koşula ilişkin, Roma hukuku % 50, Avusturya hukuku % 50'den fazla, Fransız hukuku taşınmaz satışında 7/12, miras taksim sözleşmelerinde 1/4 gibi belirli bir oran belirlemişlerdir. Oysa Alman Hukuku ile Türk-İsviçre Hukukunda böyle sabit bir oran belirlenmemiş, açık oransızlığın tespiti, somut olaya göre hâkimin takdirine bırakılmıştır. Bu yaklaşım tarzı daha isabetlidir. Zira kesin bir oran belirlenmesi iki açıdan açıklanamaz ve sakınca teşkil eder. Her şeyden önce, Avusturya Hukukunu örnek olarak ele alırsak, % 51 oransızlığı kabul edip, %50'yi kabul etmemekte ne gibi bir adalet ölçüsü kullanılmıştır. Adalet, böyle kesin bir çizgiye sahip midir? Kurnaz olan taraf, pek doğal olarak, hukukun bu ince çizgisini bilip, tecrübesizliğinden istifade ettiği şahsı bilerek % 50 sınırında tutup sömürdüğünde, hukuk düzeni buna kayıtsız mı kalacaktır? Öte yandan, oranlar her koşulda aynı anlamı taşır mı? Sözgelimi 100 YTL değerinde bir radyonun % 40 düşük fiyatla satın alınması ile 400.000 YTL değerindeki bir taşınmazın % 40 düşük fiyatla satın alınması aynı anlamı taşır mı? Hiç şüphesiz bu sorulara olumsuz yanıt vermek gerekir. Bu sebeptendir ki, kesin bir oran belirlemeyen ve bu konuda hâkime takdir yetkisi tanıyan Kanunumuzun sistemi daha yerindedir.

Objektif unsurun varlığı, sözleşmenin kurulduğu tarihe göre belirlenmelidir. Yoksa sonradan piyasa koşullarındaki değişimler sebebiyle bir oransızlık ortaya çıkmışsa, bu dikkate alınmaz⁵⁴.

⁵² **Saymen, Ferit Hakkı:** “Gabin-Müzayaka-İstifade Şartı (İçtihat Notu)”, İ.H.F.M., Sayı:1-2, Cilt: 13, s. 800; nitekim, SAYMEN, unsurları üçe ayırarak incelemektedir; bkz. **Saymen, Ferit Hakkı:** Borçlar Hukuku Dersleri, Cilt I, İsmail Akgün Matbaası, 1950, s. 166-169; benzer şekilde ayrıca bkz. **Kılıçoğlu, Ahmet M.:** Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Ankara, 2003, s. 129-130.

⁵³ **Elbir, Halid Kemal:** “Gabnin Unsurları”, İstanbul Barosu Dergisi, Yıl: 1951, s. 195.

⁵⁴ **İnan, Ali Naim:** Borçlar Hukuku Genel Hükümler Ders Kitabı, Ankara, 1984, s. 147; **Saymen,** s. 166-167; **Eren, Fikret:** Borçlar Hukuku Genel Hükümler, İstanbul, 2003, s. 378.

Her oransızlık gabin sonucunu doğurmaz. Bunun için, oransızlığın Kanunumuzun ifadesiyle “açık” olması gerekir⁵⁵. Bundan kastedilen, oransızlığın işten anlayan herkesin gözüne çarpar nitelikte olmasıdır⁵⁶. Her ne kadar, “orta zekâlı bir kişinin ilk bakışta anlayacağı” gibi bir ölçüden söz edilmiş ise de⁵⁷, bu ölçü tek başına yeterli olmayacaktır. Bunun için “işten anlamak” gerekir. Çok zeki olmasına rağmen, işten anlamayan bir kişinin, bu oransızlığı fark edememesi gayet normaldir.

Kanunumuzun sisteminde her ne kadar bir oran belirlenmemiş ve hâkime bir takdir yetkisi verilmiş ise de, bu konuda doktrindeki görüşlerin ışığıyla, hâkime takdir yetkisini kullanırken yardımcı olabilecek bazı ölçüler sunmak mümkündür. Örneğin, değerli olmakla birlikte, paraya çevrilmesinde güçlük bulunan mallar bakımından, hâkim daha dikkatli davranmak zorundadır; zira bu gibi mallarda alıcı bir risk üstlenmektedir. Çok kıymetli ve nadir malların gerçek değerini belirlemekteki güçlük dikkate alınmalı, özellikle bu konuda bilirkişi görüşleri daha dikkatli değerlendirilmelidir. Müşterek mülkiyete konu mallar veya ihtilafı mallar, edimin değerini etkileyeceğinden, bu hususa dikkat edilmelidir⁵⁸. Edimin sadece değeri değil, gelecekte ödemenin sağlamlığı da, bir başka ifadeyle, ifa edilmeme tehlikesi de dikkate alınmalıdır⁵⁹.

Her sözleşmede tarafların kazanç elde etmesi doğal olduğundan ve Borçlar Kanunumuzda sözleşme serbestliği ilke olduğundan, oransızlığın çok aşırı olduğu ve sömürü olarak kabul edilebildiği durumlarda, gabine ilişkin kuralı işletmek gerekir⁶⁰.

b. Sübjektif Unsur

Gabinde sübjektif unsur, edimler arasındaki oransızlığın, zarar gören kişinin özel durumundan⁶¹ yararlanılarak elde edilmesidir. Kanunda “müzayaka”, “hiffet” ve “tecrübesizlik” olarak adlandırılan bu özel durumlara ilişkin sayma, tahdididir⁶². Bu üç sınıfa girmeyen yararlanma

⁵⁵ Federal Mahkeme, bir kararında; bir kaza sebebiyle, zarara uğrayan şahsın, tedavi masrafları karşılığında yapılmış feragat sözleşmesindeki feragatin açık bir oransızlık olduğunu kabul etmiştir; bkz. **Sungur, Hasan Halis**: Gabin, İstanbul, 1953, s. 27.

⁵⁶ **Tunçomağ, Kenan**: Borçlar Hukuku Genel Hükümler, I. Cilt, İstanbul, 1972, s. 244; **Olgaç, Senai**: Hukuk Davalarında Gabin Hata-Hile-İkrah, s. 6; **Sungur**, s. 23.

⁵⁷ Bu yönde bkz. **İnan**, s. 148; **Olgaç**, s. 6.

⁵⁸ **Tekinay/Akman/Burcuoğlu/Altop**, s. 460-461.

⁵⁹ **Oser, H. / Schönerberger, W.**: Borçlar Hukuku, (çev. Recai Seçkin), Ankara, 1947, s. 188; **Sungur**, s. 22.

⁶⁰ **Aybay, Aydın**: Borçlar Hukuku Dersleri Genel Bölüm, İstanbul, 1991, s. 49.

⁶¹ **Eren**, s. 379.

⁶² **Tunçomağ**, s. 244; **Sungur**, s. 28; **Renda, Nihat - Onursan, Galip**: Dördüncü Hukuk Dairesinin Emsal Kararlarıyla- Borçlar Hukuku, Cilt II, Ankara, 1973, s. 702.

durumları gabine varlık sağlamaz. Aksi takdirde, müesseseyi sözleşme özgürlüğünü anlamsız kılacak boyutta genişletmek riski ile karşı karşıya kalınabilir. Ayrıca, bu üç koşulun birlikte bulunması gerekmez. Bu koşullardan birinin varlığı objektif koşulla birleşmek şartıyla, gabin sebebiyle sözleşmenin iptaline yeter.

Zarar görenin özel durumunu, Kanunumuzun adlandırdığı biçimde şu kısımlara ayırabiliriz:

aa) Zarar Görenin Müzayaka Halinden Yararlanma

Müzayaka hali, kişinin içinde bulunduğu darda kalma halini ve çoğunluklu ekonomik sıkıntısını ifade eder. Müzayaka hali ile fakirlik karıştırılmamalıdır. Zengin olmasına rağmen, kişi, örneğin nakit sıkıntısı sebebiyle, müzayaka halinde olabilir⁶³.

Müzayaka halindeki kişi, kendisinin veya yakınlarından birinin maddi veya manevî bütünlüğünü veya sosyal durumun tehdit eden bir zararın varlığından korkmaktadır⁶⁴. Bu itibarla, maddi/ekonomik olabileceği gibi, manevî/kişisel de olabilir⁶⁵. Manevî/kişisel müzayakanın başlıca nedenleri, yaşlılık ve yalnızlıktır⁶⁶.

Müzayaka halinde bulunmada, zarar gören kişinin kusurundan doğmuş olması veya olmasından korkulan zararın yerinde yahut yersiz olması sonucu değiştirmez⁶⁷.

Bir kişi, karşı tarafın müzayaka durumunu bizzat yaratmış ve onun bu durumuna son verme borcu ile yükümlü bulunmuş ise, müzayaka halinden yararlanma, aynı zamanda bir ikrah teşkil eder⁶⁸.

bb) Zarar Görenin Hiffetinden (Hafifliğinden) Yararlanma

Hiffet, özen göstermeme ve düşüncesizlik halini ifade eden⁶⁹ bir irade zayıflığıdır⁷⁰. Ancak, burada söz konusu olan irade zayıflığı genel bir irade zayıflığı olmayıp, somut bir olay veya işlem karşısındaki irade zayıflığıdır⁷¹.

Bu özellikteki kişiler, yapacağı hukukî işleme çabuk karar vermekte, sonuçlarını düşünmemekte ve belli bir olayda ciddi düşünmeyi bir tarafa

⁶³ Elbir, Unsurlar, s. 204; Tekinay/Akman/Burcuoğlu/Altop, s. 461.

⁶⁴ Olgaç, s. 9; İnan, s. 149.

⁶⁵ Eren, s. 380; Tekinay/Akman/Burcuoğlu/Altop, s. 462.

⁶⁶ Tekinay/Akman/Burcuoğlu/Altop, s. 462; Olgaç, s. 10.

⁶⁷ Oser/Schönenberger, s. 189; Sungur, s. 29.

⁶⁸ von Tuhr, Andreas (Çev. Cevat Edege): Borçlar Hukukunun Umumi Kısmı, Cilt: 1-2, Ankara, 1983, s. 312-313; Tunçomağ, s. 245.

⁶⁹ Eren, s. 380.

⁷⁰ Tekinay/Akman/Burcuoğlu/Altop, s. 462-463.

⁷¹ Oser/Schönenberger, s. 189.

bırakmakta ve bu suretle sömürülmeye açık bulunmaktadırlar⁷². Bu durumun daha ziyade çok genç ve çok yaşlılarda görülen bir ruh hali olduğu ifade edilmektedir⁷³. Şunu vurgulamak gerekir ki, hiffet; temyiz kudretinin yokluğu şeklinde anlaşılmalıdır⁷⁴. Gösterilen irade zayıflığı (hiffet), somut ve belli bir olaya ilişkindir. Temyiz kudretinden yoksun olmamakla birlikte, akıl ve zekâ yönünden yeteri kadar gelişmemiş kişilere de, bu hüküm tatbik edilir⁷⁵.

Kişinin hiffetinden yararlanma, çoğu durumda hile ile birleşir⁷⁶. Ancak, bunun için somut olayda, gabin ile hilenin çelişir halde bulunmaması gerekir.

cc) Zarar Görenin Tecrübesizliğinden Yararlanma

Tecrübesizlik, zarar gören kişinin genel hayat ve iş hayatındaki bilgi eksikliğini ifade eder⁷⁷. Hiffet bir irade zayıflığı iken, tecrübesizlik bir bilgi zayıflığıdır⁷⁸. Hiffet ile hareket eden, gerçeği görmek istemez, tecrübesiz ise göremez⁷⁹.

Tecrübesizliğin varlığı araştırılırken, tarafların kültürel, sosyal ve eğitim koşulları göz önünde bulundurulmalı ve bu durumda, eğitilmiş kişiler ile eğitimsiz kişiler arasında fark gözetilmelidir⁸⁰. Ancak, günümüzdeki teknolojik gelişmelerin hızı da gözden uzak tutulmamalıdır. Zira bu baş döndürücü gelişme, eğitilmiş kişileri bile zamanla tecrübesiz duruma getirebilmektedir⁸¹.

2. GABİNLİ SÖZLEŞMENİN HÜKMÜ

Yukarıda da açıkladığımız üzere, Alman Hukukunda gabinin varlığı

⁷² **Olgaç**, s. 8.

⁷³ **Tekinay/Akman/Burcuoğlu/Altop**, s. 462-463; İNAN, yaşlı bir erkeğin genç ve güzel bir kadına tutulmak suretiyle yaptığı sözleşmeleri, bu konuda örnek olarak vermektedir; bkz. **İnan**, s. 150.

⁷⁴ İNAN, kural olmamakla birlikte, bu gibi (hiffetinden istifade edilen) kişilerin, çoğunlukla hacir altına alındığını ifade etmektedir, bkz. **İnan**, s. 150.

⁷⁵ **von Tuhr**, s. 312.

⁷⁶ **von Tuhr**, s. 312; **Tunçomağ**, s. 245; **Renda-Onursan**, s. 705.

⁷⁷ **Tekinay/Akman/Burcuoğlu/Altop**, s. 463; **Eren**, s. 380.

⁷⁸ **Tekinay/Akman/Burcuoğlu/Altop**, s. 463.

⁷⁹ **Elbir**, Unsurlar, s. 206; **Olgaç**, s. 7.

⁸⁰ **Kılıçoğlu**, s. 129.

⁸¹ **Elbir**, Unsurlar, s. 207; **Olgaç**, s. 7-8; **Eren**, s. 380; bu unsur, Türk Ticaret Kanununun 20. maddesi sebebiyle, tacirler hakkında uygulanamaz. Daha doğru bir ifadeyle, tacirler, faaliyet gösterdikleri ticari alanda tecrübesizliğinden yararlanılmış olduğunu ileri sürerek, yaptıkları bir sözleşmenin gabin sebebiyle iptalini isteyemezler. Zira tacirler, ticaretine ait bütün faaliyetlerinde basiretli bir tacir gibi hareket etmek mecburiyetindedirler; bkz. **Kılıçoğlu**, s. 129.

durumunda sözleşme b t l sayılmakta idi. Dolayısıyla, belli bir zamanın geçmesiyle sözleşme geçerlik kazanmayacaktır. Avusturya Hukukunda ise, sözleşme batıl olmamakla birlikte, feshedilebilir bir niteliktedir. Ancak, sözleşmenin feshi için yargı kararına ihtiyaç vardır. Benzer şekilde, İngiliz Hukukunda da sözleşme iptal edilebilir bir hükme t bidir. Burada da, dava açma yoluyla sözleşmenin iptali istenebilir. Fransız Hukukunda da sözleşme iptal edilebilir durumdadır.

Türk-İsviçre Hukukunda da, gabinle sakatlanmış bir sözleşme, iptal edilebilir olup, b t l değildir. Dolayısıyla, burada bir “askıda hükümsüzlük” durumu söz konusudur⁸². Sözleşmenin hüküm ifade edip etmemesi, zarar görenin iradesine bırakılmıştır. Zarar gören dilerse, sözleşme ile bağlı olmadığını tek taraflı bir irade beyanı ile karşı tarafa bildirip, askı durumunu sonu erdirebileceği gibi, dilerse açık veya örtülü irade beyanıyla, sözleşme ile bağlılığını kabul etmek suretiyle de askı durumunu sona erdirebilir.

Türk-İsviçre Hukuku gabin sebebiyle sözleşmenin iptalinde, diğer hukuklardan farklı olarak “beyan sistemi”ni kabul etmiřtir⁸³. Gabine maruz kalan taraf, dava amaya gerek olmaksızın, sözleşme ile bağlı olmadığını beyan etmek suretiyle, sözleşmeyi iptal edebilecektir. Bu irade beyanı, Kanunda açıkça belirlenmemiş olduğu için, herhangi bir şekle t bi değildir. Ancak, ispat hukuku bakımından, yazılı olmasında fayda vardır. Bu beyan, bozucu yenilik doğuran bir haktır⁸⁴. Sözleşmenin devamını istiyorsa, karşı tarafın dava aması gerekecektir⁸⁵.

Sözleşmeyi iptal yetkisi, zarar gören, bir başka anlatımla sömürülen tarafa aittir⁸⁶. Zarar gören taraftan kastımız, sözleşmenin kurulduğu anda zarar gören kişidir. Yoksa zaman içinde ekonomik ve sosyal durumdaki değişiklikler sebebiyle, zarar gören tarafın değişmesi mümkündür. Örneğin, İstanbul’un Avcılar ilçesinde, Nisan 1999 tarihinde 20.000 YTL değerindeki bir taşınmazı 10.000 YTL fiyatla satın alındığını düşünelim. Depremden sonra, özellikle yeni bir deprem beklentisi sebebiyle, bu bölgedeki taşınmazlarda % 70’i aşan değer kayıpları ortaya çıkmıştı. Bu durumda, Nisan ayı itibariyle zarar gören satıcı iken, depremden sonra, alıcı zarar gören duruma düşmüştür.

Kanun, sözleşmeyi iptal konusunda, zarar görene bir yıllık süre tanımıştır; bu süre hak düşürücü süredir ve bu sebeple, hâkim tarafından

⁸² Tekinay/Akman/Burcuoğlu/Altop, s. 464.

⁸³ Sungur, s. 36.

⁸⁴ Renda-Onursan, s. 708.

⁸⁵ Elbir, Halid Kemal: “Gabin Müddeti ve Hükümleri”, İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, 1951, s. 198-199.

⁸⁶ Kılıçoğlu, s. 130.

resen nazara alınır⁸⁷. Sürenin başlangıcı, -hata, hile ve ikrahtan farklı olarak- öğrenme tarihi değil, sözleşmenin kurulduğu tarihtir⁸⁸. Ancak, yukarıda da belirttiğimiz üzere, gabin bazen hile veya ikrah ile birleşebilir. Bu durumda, daha elverişli olan B.K.'nın 31. maddesi hükmü uygulanmalıdır⁸⁹. Bir yıllık sürenin, zarara uğrayan tarafın zararı “bilme”si nazara alındığında, müzayaka için yeterli bir süre olmasına rağmen, hiffet ve tecrübesizlik durumunda ise, çok yetersiz olduğu, haklı olarak, ifade edilmiştir⁹⁰.

Gabin halinde, edimler arasındaki oransızlığın giderilerek sözleşmenin ayakta tutulmasının mümkün olup olmadığı, tartışmalıdır. Doktrinde genel olarak, zarara uğrayan tarafa, sözleşmenin iptali hakkının yanı sıra sözleşmeyi hükümsüzlükten kurtarmak için, hâkimden oransızlığın giderilmesi, hakkaniyete uygun bir değişiklik yapılmasını talep etme imkânı tanınmasının yerinde olacağı ifade edilmektedir⁹¹. Buna karşılık, bu tür sözleşmelerin ya zarara uğrayanın iradesi ile geçerli sayılması veya yine onun iradesi ile hükümsüz sayılması gerektiği, bunun dışında bir yolun caiz olmadığı ileri sürülmüştür. Özellikle, hâkimin, mevcut mevzuat karşısında böyle bir yetkisinin bulunmadığı, yorum yoluyla da bu sonuca ulaşılamayacağı, zira “yararlanma” unsurundaki ahlaka aykırılığın buna engel teşkil ettiği, ifade edilmektedir. Öte yandan, sömüren tarafın, edimler arasındaki farkı ödemeyi teklif etmek suretiyle, sözleşmeyi kurtarmasının da mümkün olmadığı ifade edilmektedir⁹².

Gabin sebebiyle sözleşme feshedildiği takdirde, şayet taraflar edimlerini ifa etmemiş iseler, sorun yoktur. Bu takdirde, taraflar feshedilmiş bu sözleşme sebebiyle, borçlarını ifa etmeyeceklerdir. Şayet, taraflar edimlerini ifa etmişlerse, bu takdirde, verdiklerini sebepsiz zenginleşme veya istihkak davası ile geri isteyebilirler⁹³.

Gabin sebebiyle sözleşmenin feshedilmesi durumunda, sömürülen tarafın tazminat talep edip edemeyeceğine ilişkin 21. maddede bir açıklık bulunmamaktadır. Çoğunlukla kabul edilen görüşe göre, tazminat talebi mümkündür ve bunun hukuki niteliği de, sözleşme müzakerelerinde bulunması gereken iyiniyet kurallarına aykırılık sebebiyle, sömürülen taraf

⁸⁷ **Sungur**, s. 38.

⁸⁸ **von Tuhr**, s. 313.

⁸⁹ **Renda-Onursan**, s. 707.

⁹⁰ **Tekinay/Akman/Burcuoğlu/Alttop**, s. 466.

⁹¹ **Eren**, s. 382; **Tekinay/Akman/Burcuoğlu/Alttop**, s. 466; **Buz**, s. 73-74; BUZ, bu hakkın, sadece sömürülen tarafa değil, aynı zamanda sömüren tarafa da verilmesi gerektiği görüşündedir; bkz. aynı yerde.

⁹² Bu konuda ayrıntılı açıklama ve karşı görüşler için bkz. **Elbir**, Müddet ve Hükümleri, s. 201 vd.; **Sungur**, s. 39-41.

⁹³ **von Tuhr**, s. 313; **Eren**, s. 382; **Sungur**, s. 40.

zarara uğramışsa, bu zarar tazmin edilmelidir ve tazminatın miktarı da menfi zararlarla sınırlıdır⁹⁴.

IV. SONUÇ

İki taraf borç yükleyen sözleşmelerde, edimler arasındaki oransızlığın giderilmesi konusunda, yani bu tür sözleşmelere hukuk düzenince yaptırım uygulanması sistemli olarak ilk defa Roma hukukunda gündeme gelmiştir. *Diocletianus* veya *Iustinianus* dönemine mi ait olduğu kesinlikle belirlenemeyen iki emirname, Ortaçağ *commentator*'larının adlandırması ile *laesio enormis*, günümüzde de uygulama alanı bulmuş ve Roma hukukunun ne denli güncel ve ileri bir düşüncesinin eseri olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur.

İki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde, edimler arasındaki aşırı ve göze çarpan oransızlığın, diğer tarafın, tecrübesizliği, darda kalma hali veya irade zayıflığından yararlanmak suretiyle sömürme halini aldığı zaman, buna hukuk düzeninin müdahale edip etmeyeceği, o ülkenin ekonomik ve sosyal düzeni ile ilgilidir. Yukarıda da gördüğümüz üzere, bazı hukuk sistemleri, bu tür durumları sözleşme özgürlüğü çerçevesinde ele almışlar ve bu konuda zarara uğrayan tarafın zararının giderilmesine yönelik hükümler getirmekten kaçınmışlardır. Buna karşılık, bazı hukuk sistemleri de, bu tür sözleşmelere müdahale gereği duymuşlardır. Fransa örneğinde olduğu gibi, bazı hukuk sistemleri de, sadece sınırlı konularda bu alana müdahale etmişlerdir.

Günümüz koşullarında, özellikle ülkemiz gibi, sosyal devlet ilkesini benimsemiş ülkelerde, sözleşmede güçlü konumda olanlara karşı zayıf tarafın korunması devletin/hukukun bir ödevidir. THOMAS'ın da işaret ettiği gibi, salt sözleşme özgürlüğü, kavram olarak endüstriyel kapitalizm ile siyam ikizleri gibidir. Oysa bilinir ki, salt özgürlükten söz edebilmek için; her şeyden önce taraflar arasında güç dengesinin bulunması gerekir. Eğer böyle bir dengeden söz edilemiyorsa, dengeyi hukuk düzeninin sağlaması, sosyal adaletin gereğidir. Nitekim hukuk düzenimiz de, bu yönde tavır almış ve karşılıklı sözleşmelerde sömürülen tarafın korunmasına yönelik, B.K.'nun 21. maddesi hükmünü sevk etmiştir.

Kanunumuzun düzenlemesi incelendiğinde, örneğin Fransa'dan farklı olarak, gabin; her türlü sözleşmeye uygulanabilecek nitelikte bir kuraldır. Bu yönüyle de daha isabetlidir.

Almanya'dan farklı olarak, gabinli sözleşmenin hükmü butlan değil, iptal edilebilirliktir. Bu yönüyle de, kanunumuzun çözüm tarzı daha isabetlidir. SCHWARZ'ın da belirttiği gibi, gabine rağmen, zarara uğrayan taraf sözleşmenin devamını istiyorsa, bunu bâtil saymakta bir kamu yararı olamaz.

⁹⁴ von Tuhr, s. 313; Eren, s. 382; Sungur, s. 41.

Avusturya, Fransa gibi ülkelerden farklı olarak, gabinin objektif unsuru olan edimler arasındaki aşırı oransızlığın belirlenmesinde hâkime takdir yetkisi tanıyan kanunumuz sistemi daha yerindedir. Gerçekten de, adaletin böyle matematiksel bir çizgisinin kabul edilmesi isabetli olmayacaktır.

Gabin ile sakat sözleşmelerin, edimler arasındaki oransızlığın giderilerek ayakta tutulması konusunda, bunun mümkün olamayacağını savunanların görüşüne katılmaktayız. Zira bu konuda eğer yetki, alıcıya veya satıcıya verilirse, yani tek tarafın talebi bu konuda dikkate alınır, diğer tarafın bundan hoşnut olmama riski ortaya çıkacak ve aslında sözleşme özgürlüğü o zaman ihlal edilmiş olacaktır. Bunun yanı sıra, bu konuda pozitif bir dayanak da bulmak mümkün değildir. Şöyle ki, kanun koyucu bu konuda hâkime müdahale yetkisi tanımamıştır. Hâkim, ya sözleşmenin geçerliliğine ya da geçersizliğine karar vermek durumundadır. Bunun dışındaki bir yetkinin, kanuni dayanağı yoktur. Öte yandan, iki tarafın üzerinde uzlaşmaları halinde hâkimin yetkisinin olabileceği veya bu durumun caiz görülebileceği düşünülürse, o takdirde, iki tarafın üzerinde uzlaştıkları husus artık eski sözleşme olmayıp, yeni bir sözleşme niteliğindedir ki, bunun için hâkimin müdahalesine de ihtiyaç yoktur.

Hak düşürücü süreye ilişkin eleştiri, belki kanunumuzun düzenlemesine getirilebilecek en önemli eleştiridir. Gerçekten de, “akdin inikadı”ndan itibaren işleyecek bir yıllık hak düşürücü süre, TEKİNAY’ın da belirttiği gibi, “müzayaka” hali için yeterli ise de, “tecrübesizlik” veya “hiffet” hali için yetersizdir.

KAYNAKÇA

- ANSON**, Sir William R.: Principles of the English Law of Contract, London, 1964.
- AYBAY**, Aydın: Borçlar Hukuku Dersleri Genel Bölüm, İstanbul, 1991.
- AYIK**, İsmail Hakkı: “Gabinin Mahiyeti ve Unsurları”, Adalet Dergisi, Yıl:1952, Sayı: 43.
- BUZ**, Vedat:“Gabin Halinde Edimler Arasındaki Aşırı Oransızlığın Giderilerek Sözleşmenin Ayakta Tutulması”, Batider, Yıl:1998.
- DOWNESS**, Antony T.: A Textbook on Contract, London, 1995.
- ELBİR**, Halid Kemal: “Gabinin Müddeti ve Hükümleri”, İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, 1951.
- ELBİR**, Halid Kemal: “Gabinin Unsurları”, İstanbul Barosu Dergisi, Yıl: 1951.
- EREN**, Fikret: Borçlar Hukuku Genel Hükümler, İstanbul, 2003.
- İNAN**, Ali Naim: Borçlar Hukuku Genel Hükümler Ders Kitabı, Ankara, 1984.
- KILIÇOĞLU**, Ahmet M.: Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Ankara, 2003.
- KÜÇÜKGÜNGÖR**, Erkan / **EMİROĞLU**, Haluk: “Roma Hukukunda ve Bazı Çağdaş Hukuk Düzenlerinde Laesio Enormis”, A.Ü.H.F.D., Cilt: 53, Sayı: 51.
- LINZER**, Peter: “Validity Under Chapter 3 of the Unidroit Principles of International Commercial Contracts”, www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/Linzer.html adresinden.
- OLGAÇ**, Senai: Hukuk Davalarında Gabin Hata-Hile-İkrah.
- OSER**, H./**SCHÖNENBERGER**, W. (Çev. Recai SEÇKİN): Borçlar Hukuku, Ankara, 1947.
- RADO**, Türkan: Roma Hukuku Dersleri-Borçlar Hukuku, İstanbul, 1982.
- RENDA**, Nihat-**ONURSAN**, Galip: Dördüncü Hukuk Dairesinin Emsal Kararlarıyla- Borçlar Hukuku Cilt II, Ankara, 1973.
- SAYMEN**, Ferit Hakkı: “Gabin-Müzayaka-İstifade Şartı (İçtihat Notu)”, İ.H.F.M., Sayı:1-2, Cilt: 13.
- SAYMEN**, Ferit Hakkı: Borçlar Hukuku Dersleri, Cilt I, İsmail Akgün Matbaası, 1950.
- SCHWARZ**, Andreas B. (çev. Bülent DAVRAN): Borçlar Hukuku Dersleri, I. Cilt, İstanbul, 1948.
- SUNGUR**, Hasan Halis: Gabin, İstanbul, 1953.
- TAHİROĞLU**, Bülent: Roma Borçlar Hukuku, İstanbul, 2000.
- TEKİNAY**, Selahattin Sulhi / **AKMAN**, Sermet / **BURCUOĞLU**, Halük / **ALTOP**, Atilla: Borçlar Hukuku Genel Hükümler, İstanbul, 1993.

- THAYER, J.B.:** “Laesio Enormis” www.heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/kentlj25&size=2&collection=journals&id=331 adresinden.
- THOMAS, PH.J.:** “Alternative Paradigm for Roman Law”, www.ulg.ac.be/vinator/rida/rida98/THOMAS.pdf adresinden
- TUNÇOMAĞ, Kenan:** Borçlar Hukuku Genel Hükümler, I. Cilt, İstanbul, 1972.
- UMUR, Ziya:** Roma Hukuku Ders Notları, İstanbul, 1987.
- UMUR, Ziya:** Roma Hukuku Lügati, İstanbul, 1983.
- VON TUHR, Andreas (Çev. Cevat EDEGE):** Borçlar Hukukunun Umumi Kısmı, Cilt: 1-2, Ankara, 1983.
- WATSON, Alan:** Roman Law&Comparative Law, University Atina-Londra, 1991.